

Norbert Mendecki

Czy Jr 31,7-9 jest pokrewny orędziu Deuteroizajasza?

Collectanea Theologica 56/2, 43-53

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. NORBERT MENDECKI, WIEDEN

CZY Jr 31,7—9 JEST POKREWNY ORĘDZIU DEUTEROIZAJASZA?

Rozdziały 30 i 31 Księgi Jeremiasza są zbiorem różnych proctw. Pracę redaktorską rozpoznać można po licznych powtórzeniach tekstowych oraz napięciach treściowych¹. Trudno odpowiedzieć na pytanie, co należy zaliczyć do tekstów Jeremiaszowych. Niektórzy bibliści nie widzą tutaj żadnego słowa Jeremiaszowego², inni uważają, że niektóre partie mogą pochodzić od proroka Jeremiasza³. Do dnia dzisiejszego nie znaleziono zadowalającego rozwiązania problemu autentyczności rozdziałów 30—31⁴. S. Böhmer w pracy na temat rozdziałów 30—31 postawił nową teorię. Według niego jedynie teksty Jr 30,12—15.23—24; 31,2—6.15—20 mogą pochodzić od proroka Jeremiasza⁵. O ile Jeremiasz wyraził swoje przepowiednie w krótkich słowach, o tyle w późniejszym czasie owe przepowiednie zostały treściowo rozszerzone⁶. Są one po większej części nacechowane piętnem tradycji deuteronomicznej. To znaczy, że tradycja deuteronomiczna miała przejąć autentyczne słowa proroka, przerabiając je we własnym duchu teologicznym⁷. Ponadto według Böhmera w rozdziałach 30—31 znajdują się jeszcze inne teksty podeuteronomiczne oraz teksty nie związane w ogóle z tradycją deuteronomiczną⁸. W. Thiel uważa, że Jr 30,4—31,26 stanowi zbiór przepowiedni prorockich obramowanych tekstami deuteronomicznymi, takimi jak Jr 30,1—3 oraz Jr 31,27 nn.⁹ W zbiorze tym nie mamy żadnych tekstów deuteronomicznych. Jakże to są teksty? Ze zbioru Jr 30,4—31,26 zostaje Jr 31,7—9 poddany analizie (*motiv-geschichtliche Untersuchung*). Tekst ten brzmi:

¹ A. Weiser, *Das Buch Jeremia*, Göttingen⁶ 1969, 265.

² O. Kaiser, *Einführung in das Alte Testament. Eine Einführung in ihre Ergebnisse und Probleme*, Gütersloh³ 1969, 225.

³ Na temat historii badań Jr 30—31 w XIX i XX wieku por. S. Böhmer, *Heimkehr und neuer Bund. Studien zu Jeremia 30—31*, Göttingen 1976, 11—20.

⁴ O. Kaiser, *dz. cyt.*, 225 mówi o „rozbieżności” (*Dissens*) w poglądach na temat pochodzenia obietnic w rozdziałach 30—31.

⁵ S. Böhmer, *dz. cyt.*, 81.

⁶ S. Böhmer, *dz. cyt.*, 82.

⁷ S. Böhmer, *dz. cyt.*, 87—88.

⁸ S. Böhmer, *dz. cyt.*, 88.

⁹ W. Thiel, *Die deuteronomistische Redaktion von Jeremia 26—45. Mit einer Gesamtbeurteilung der deuteronomistischen Redaktion des Buches Jeremia*, Neukirchen-Vluyn 1981, 20—21.

- 7 To bowiem mówi Pan:
Wykrzykujcie radośnie na cześć Jakuba,
weselcie się głową narodów!
Głoście, wychwalajcie i mówcie:
„Pan wybawił¹⁰ swój¹¹ lud,
Resztę Izraela!”
- 8 Oto sprowadzę ich z ziemi północnej
i zgromadzę ich z krańców ziemi.
Są wśród nich niewidomi i chromi,
kobiety brzemiennie i młode matki;
powracają wielką gromadą.
- 9 Oto¹² idą z płaczem,
wśród pociech¹³ ich prowadzę.
Wiodę ich do strumieni wody
po równej drodze — nie potkną się na niej.
Jestem bowiem ojcem dla Izraela,
a Efraim jest moim (synem) pierworodnym.

Formuła „to bowiem mówi Pan” w w. 7 oznacza początek nowej przepowiedni prorockiej, która kończy się w w. 9, gdyż w. 10 zaczyna inna formuła: „Słuchajcie słowa Jahwe”, skierowana do narodów. Początek przepowiedni stanowi „pochwała eschatologiczna” (w. 7)¹⁴. Po niej następuje obietnica zbawczą (w. 8—9). To zbliżenie pomiędzy obietnicą zbawczą a „pochwałą eschatologiczną” nie pojawia się nigdzie w Księdze Jeremiasza. Jest ono typowe dla Deuteroizajasza¹⁵. Na początku „pochwały eschatologicznej” stoi czasownik *rnn* Q, który w całej Księdze Jeremiasza tylko tutaj się znajduje. Czasownik ten należy do zakresu języka kultycznego¹⁶, ponieważ najczęściej znajdujemy go w psalmach (25 razy) i w Iz 40—66 (8 razy).

Krzyk wybawionego narodu jest wyrazem radości. Choć słowo *simha* spotykamy 7 razy w Księdze Jeremiasza¹⁷, ale tylko dwa razy mowa jest o powrocie wyzwolonych (oprócz naszego tekstu

¹⁰ LXX i Targum czytają *hoszija'* w miejsce *hosza'*, W. Rudolph, *Jeremia*, Tübingen³ 1968, 195.

¹¹ LXX i Targum czytają *'ammo* w miejsce *'ammeka*, W. Rudolph, *dz. cyt.*, 195.

¹² „Oto” należy do w. 9, W. Rudolph, *dz. cyt.*, 195.

¹³ Tekst masorecki ma „z błaganiem” (wpływ Jr 3,21?), co należy skorygować na „z pocieszeniem” (= wśród pociech) według LXX, W. Rudolph, *dz. cyt.*, 195.

¹⁴ S. Böhmner, *dz. cyt.*, 67 posługuje się terminologią C. Westermanna.

¹⁵ Por. Iz 40,12—31; 43, 10—13,15; 44,24—28 i inne, C. Westermann, *Das Buch Jesaja. Kapitel 40—66*, Göttingen 1970, 15—16.

¹⁶ R. Ficker, *rnn jubeln*, w: THAT II, 781—786, szczeg. 782.

¹⁷ Por. Jr 7,33; 15,16; 16,9; 25,10; 31,7; 33,11; 48,33.

jeszcze Jr 33,11). Tekst Jr 33,1—13 jest uzupełnieniem Jr 32 i pochodzi z późniejszego okresu¹⁸. Zależność przyczynowa pomiędzy radością a powrotem wygnańców jest cechą charakterystyczną dla orędzia Deuteroizajaszowego (por. Iz 51,3.11 i Iz 55,12). Do tego dorzucić należy tekst Iz 35,10, który powstał pod wpływem Drugiego Izajasza¹⁹. Dlatego też należy stwierdzić duchowe pokrewieństwo w użyciu *simha* pomiędzy naszym tekstem a językiem Deuteroizajasza.

W wezwaniu do radości (Jr 3,7) mamy kolejny czasownik *zhl* (rzeć, krzyczyć z radości). W Starym Testamencie mamy tylko parę miejsc, gdzie czasownik ten występuje²⁰. W Księdze Jeremiasza spotykamy go tylko w 5,8 i w 50,11. W Jr 5,8 użyty jest *zhl* Q w znaczeniu „rzeć”. Podobne znaczenie mamy w Jr 50,11. Jr 31,7 jest więc jedynym miejscem w całej Księdze Jeremiasza, gdzie *zhl* Q oznacza „krzyczyć z radości”. Ów czasownik spotykamy u Deuteroizajasza (Iz 54,1) i u Iz 12,6²¹ oraz u Iz 24,14²². Na uwagę zasługuje fakt, że w wyżej wymienionych tekstach (Iz 12,6; 24,14; 54,1) *zhl* Q występuje razem z *rnn* Q.

W „pochwale eschatologicznej” Izraelici otrzymują nazwę „głowa narodów”. *Ro'sz* w sensie społecznym weryfikującym występuje oprócz naszego tekstu jeszcze w Iz 9,13; 19,15; 1 Krn 24,31; Pwt 28,13.44²³. U Iz 9,13 *ro'sz* w przeciwieństwie do *zanab* (ogon) oznacza wyższą sferę społeczeństwa (por. Iz 19,15). Przy wyrażeniu *'abot haro'sz* w 1 Krn 24,31 chodzi o „przednie rodziny”. Izrael ma być według Pwt 28,13 „głową”, a nie „ogonem” pomiędzy narodami (por. Pwt 28,44). Nasz tekst Jr 31,7 przynosi oznaczenie dla Izraela, które nie odpowiada aktualnej rzeczywistości. Ów motyw znajduje się w poetyckiej wizji Jerozolimy u Deuteroizajasza (Iz 54,1—3), a przede wszystkim u Tritoizajasza w rozdziałach 60—62. W rozdziałach tych spotykamy często słówko *gojim* jako oznaczenie narodów obcych w stosunku do Izraela (por. Iz 60,3.5.11.12.16; 61,6.9.11; 62,2 i inne). Przyszłą chwałę Syjonu opiewa w końcu Iz 2,2—4 (Mi 4,1—3)²⁴ opisując pielgrzymkę narodów do Jerozolimy.

Izrael powołany jest do przepowiadania. U Jeremiasza i Deutero-

¹⁸ S. Böhmner, *dz. cyt.*, 44—45 uważa, że Jr 33,1—13 pochodzi od innego autora aniżeli uzupełnienia w rozdziale 32.

¹⁹ Iz 35,1—10 zawiera motywy pokrewne orędziu Deuteroizajasza, por. O. Kaiser, *Der Prophet Jesaja. Kapitel 13—39*, Göttingen *1976, 286—290.

²⁰ Por. Iz 12,6; 24,14; 54,1; Jr 5,8; 50,11, Est 8,15, *zhl* Pi w Iz 10,30 (krzyżać).

²¹ Iz 12 suponuje tekst Iz 11,11—16 (H. Wildberger, *Jesaja*, Neukirchen-Vluyn 1972—1978, 480), powstały pod wpływem Deuteroizajasza, O. Kaiser, *Der Prophet Jesaja. Kapitel 1—12*, Göttingen *1970, 131—132.

²² W Iz 24,14 i w Jr 31,7 znajduje się ta sama forma czasownika *zhl* Q.

²³ Por. H.-P. Müller, *rōš Kopf*, w: THAT II, 701—715, szczeg. 707.

²⁴ W. Rudolph, *Micha, Nahum, Habakuk, Zephanja*, Gütersloh 1975, 77—79 opowiada się za autorstwem Izajaszowym.

izajasza *szm'* należy do terminologii przepowiadania prorockiego. Na uwagę zasługuje fakt, że w Księdze Jeremiasza, wyjąwszy omawiane miejsce, *szm'* Hi zawsze obwieszcza nieszczęścia dla narodu²⁵, względnie dla narodów²⁶. Jedynie w naszym tekście zbawienie jest przedmiotem przepowiadania. Ponieważ we wszystkich miejscach u Deuteroizajasza występuje to samo powiązanie²⁷ pomiędzy *szm'* Hi a orędziem zbawczym, można więc przyjąć zależność analizowanego tekstu od języka Deuteroizajaszowego. Na szczególną uwagę zasługuje Iz 48,20, gdzie oprócz *szm'* Hi mamy jeszcze inne wyrażenia: „aż do końca ziemi” oraz „Jahwe wybawił Jakuba, sługę swego”.

Wezwanie do radości w Jr 31,7 składa się z łańcucha czasowników, które wyrażają radość. Czasownik *hll* Pi spotykamy najczęściej w psalmach²⁸, często w formie nakazu do opiewania chwały²⁹. Oprócz naszego tekstu *hll* Pi znajduje się w Księdze Jeremiasza jedynie w 20,13. Tekst ten jest „pobożnym dopiskiem”³⁰ nie pasującym do kontekstu. Wprawdzie także Tritoizajasz zna *hll* Pi³¹, ale jest rzeczą bardziej prawdopodobną, że autor Jr 31,7—9 przejął *hll* Pi z Księgi Psalmów. Użycie kultyczne zabarwionego czasownika *hll* Pi wskazuje na recytację tekstu Jr 31,7—9 w czasie nabożeństw gminy w okresie po niewoli babilońskiej³².

Jako człon łączący wezwanie do radości z wypowiedzią na temat powodu radości, mianowicie uratowanie z niewoli, stoi czasownik *'mr* Q. Czasownik ten pełni podobną funkcję w Iz 48,20. Wiersz ten poprzedza napomnienie do słuchania — *szm'* Hi *'mr* Q wprowadza, podobnie jak w naszym tekście (Jr 31,7) zapowiedź czynu zbawczego Boga. Znowu więc mamy tutaj pewną zbieżność z orędziem Deuteroizajaszowym.

Po pochwalie eschatologicznej (w. 7) następuje obietnica zbawcza, która jest wyrazem pomocy Bożej. Czasownik *jsz'* Hi występuje 11 razy w Księdze Jeremiasza i oznacza „pomóc”, „uratować”. W niektórych tekstach chodzi o pomoc w nieszczęściach dla poszczególnej osoby³³. W czterech innych miejscach (zaczynając od rozdziału 30) *jsz'* Hi znaczy ratunek dla całego narodu w obliczu

²⁵ Por. Iz 4,5.15.16; 5,20 i inne.

²⁶ Por. Jr 40,14; 48,4; 49,2 i inne.

²⁷ Por. Iz 41,22; 42,9; 43,9; 52,7.9 i inne.

²⁸ *hll* Pi występuje 113 razy w Starym Testamencie, z tego 75 razy w psalmach (2 Krn — 12 razy, 1 Krn — 7 razy, Prz — 4 razy), C. Westerman, art. *hll* Pi loben, w: THAT I, 493—502, szczeg. 493.

²⁹ Por. „Chwalcie, śludzy Pańscy, chwalcie imię Pana!” Ps 113,1. *Halelu(-)Jah* występuje 24 razy w psalmach, C. Westerman, dz. cyt. (przypis 28), 494.

³⁰ P. Volz, *Jeremia*, Leipzig 2 1928, 209.

³¹ Por. Iz 62,9; 64,10 i inne.

³² Por. P. Volz, dz. cyt., 280.

³³ Por. Jr 2,27; 11,12; 13,9; 15,20; 17,14 i inne.

niewoli babilońskiej (Jr 30,10.11; 42,11; 46,27). Powstaje więc pytanie, czy te cztery teksty są Jeremiaszowe? Podczas gdy Jr 30,10—11 zależny jest od Deuteroizajasza³⁴, Jr 42,11 zdradza język Ezechiela³⁵. Jr 46,27 nie pochodzi od proroka Jeremiasza³⁶. Byłoby rzeczą trudną znaleźć w całej Księdze Jeremiasza autentyczną (Jeremiaszową) obietnicę wybawienia narodu z niewoli babilońskiej. Zapowiedź uratowania narodu należy do języka Deuteroizajaszowego. U Iz 44,23 zapowiedź wybawienia narodu poprzedza — podobnie jak u Jr 31,7 — wezwanie do radości. Podobnie ma się sprawa w Iz 48,20. Tekst ten poprzedza wezwanie do wyjścia z Babilonii i wezwanie do radości, związanej z owym wydarzeniem. W końcu należałoby jeszcze wymienić Iz 52,9. Prorok kieruje swoje słowo do Jerozolimy: „Zabrzmiście radosnym śpiewaniem i ciescie się (*rnn* Pi) wszystkie ruiny Jeruzalem”. Powodem radości jest pociecha ludu i odkupienie Jerozolimy przez Pana.

Według Jr 31,7 naród stanowi tylko małą Resztę. Księga Jeremiasza mówi często o Reszcie narodu izraelskiego. Z 24 miejsc z *sze'erit*, 22 obwieszcza ją narodowi nieszczęścia. Zbawienie przepowiada się Reszcie narodu, która ocalała po jakiejś wielkiej katastrofie, w naszym tekście i w Jr 23,3. Ponieważ Jr 23,3 nie pochodzi od proroka Jeremiasza³⁷, należy przyjąć, że zapowiedź zbawienia dla Reszty narodu w naszym kontekście nie jest Jeremiaszowa. Z historii motywu Reszty wynika, że dopiero od czasów Deuteroizajasza zaczyna się przepowiadanie zbawienia dla Reszty narodu³⁸. Inne miejsca w Starym Testamencie, oprócz Iz 40—66, traktujące ten sam temat są na wskroś przeniknięte słownictwem Deuteroizajaszowym³⁹.

Pomoc Boża dla własnego narodu przejawia się w zebraniu rozproszonych. Czasownik *bo' Hi* użyty zostaje w znaczeniu „przynieść nieszczęście” w autentycznych Jeremiaszowych tekstach⁴⁰. W Jr 3,14⁴¹ i 23,8⁴² jest mowa o wyzwoleniu z kraju północnego. Obydwa miejsca nie pochodzą od Jeremiasza, lecz należą do późniejszej war-

³⁴ S. Bö h m e r, *dz. cyt.*, 60—61.

³⁵ Por. tekst ten z Ez 34,12; 36,29 i inne.

³⁶ P. V o l z, *dz. cyt.*, 278.

³⁷ N. M e n d e c k i, *Pochodzenie Jr 23,3 z kręgów proroka Ezechiela?*, CTh 53 (1983) z. 3, 37—42.

³⁸ H. W i l d b e r g e r, *š'r übrig sein*, w: THAT II, 844—855, szczeg. 852—854.

³⁹ Por. Iz 11,11; Mi 2,12; 4,7 i inne. Teksty te pokrewne są orędziu Deuteroizajaszowemu, N. M e n d e c k i, *Die Sammlung des zerstreuten Volkes* (rozprawa doktorska), Wien 1980, 12—22, 71—75, 76—82.

⁴⁰ Por. Jr 4,6; 5,15; 11,11.23; 15,8; 17,18 i inne.

⁴¹ Tekst ten pochodzi z okresu wygnania albo z czasów późniejszych, S. B ö h m e r, *dz. cyt.*, 37.

⁴² Tekst ten nie pochodzi od proroka Jeremiasza, S. B ö h m e r, *dz. cyt.*, 37.

stwy księgi. Wprowadzenie rozproszonego narodu do ojczyzny, wyrażone przez czasownik *bo'* Hi spotykamy u Iz 43,5—6; 49,9 oraz najczęściej u Ezechiela⁴³. Dlatego też jest rzeczą możliwą pewne zbliżenie treściowe zarówno w stosunku do Deuteroizajasza, jak i Ezechiela⁴⁴. Ponadto należałoby jeszcze uwzględnić fakt, że w Księdze Jeremiasza — jak i w naszym tekście — często występuje forma imiesłowowa czasownika *bo'*⁴⁵, podczas gdy u Deuteroizajasza, Tritoizajasza i Ezechiela w „tekstach zbawczych” brak owej formy. To wskazuje na słowną zależność od Księgi Jeremiasza. Znaczyliby to, że redaktor Księgi Jeremiasza starał się pozostać wierny słownictwu proroka Jeremiasza, treściowo uległ jednak wpływom wielkich proroków okresu niewoli babilońskiej.

Zebranie dokona się z północy. W „pieśniach Scytów” (Jr 4,5—6,26) Jeremiasz oczekuje jakiegoś bliżej nieokreślonego wroga z północy. Ten fenomen znany jest w całej literaturze prorockiej⁴⁶. W Księdze Jeremiasza mamy tylko cztery miejsca⁴⁷ traktujące o powrocie wygnańców z północnej diaspory (Jer 3,18⁴⁸; 16,15⁴⁹; 23,8⁵⁰ i nasz tekst). Wszystkie te wymienione miejsca nie pochodzą od proroka Jeremiasza. Zebranie narodu z czterech stron świata należy do orędzia Deuteroizajaszowego (Iz 43,5—6; 49,12). W naszym tekście mowa jest tylko o jednej stronie świata, mianowicie o północy. Tutaj mamy typowy przykład pracy redaktora Księgi Jeremiasza — wielką ostrożność w uzupełnieniach! Językowo chciał on „skopiować” Jeremiasza, treściowo pozostał zależny od Deuteroizajasza.

Zebranie dokona się nie tylko z północy, ale także ze wszystkich krańców ziemi. Wyrażenie „z krańców ziemi” spotykamy 4 razy w Księdze Jeremiasza. W trzech tekstach chodzi o nieszczęście, które spadnie na naród „z krańców ziemi” w Jr 6,22; 25,32 oraz na Babilon w Jr 50,51. Tylko w naszym tekście mowa jest, w kontekście tego wyrażenia, o zbawieniu, które urzeczywistni się poprzez zebranie rozproszonych. Zebranie „z krańców ziemi” należy do terminologii Deuteroizajaszowej. Deuteroizajasz używa słowo *qazeh*

⁴³ Por. Ez 20,28.35.37.42; 34,13; 37,12.21; 39,2; 40,2.17 i inne.

⁴⁴ So 3,20 i Za 10,10 są pokrewne orędziu Wielkich Proroków okresu wygnania, N. Mendeki, dz. cyt. (przypis 39), 85—105.

⁴⁵ Por. Jr 4,6; 5,15; 6,19; 11,11; 17,26; 19,15; 32,42 i inne.

⁴⁶ W. H. Schmidt, *sāfōn Norden*, w: THAT II, 575—582, szczeg. 579; por. też J. Schreiner, *Jeremia II 25,15—52,34* (Die Neue Echter Bibel: Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung, 9), Würzburg 1984, 182.

⁴⁷ Słowa Jr 3,12 odnoszą się do północy. Tryb rozkazujący czasownika *szub Q* interpretuje się jako wezwanie do nawrócenia, por. S. Böhm, dz. cyt., 23—24.

⁴⁸ Jr 3,18 nie pochodzi od proroka Jeremiasza, S. Böhm, dz. cyt., 38.

⁴⁹ Jr 16,15 zdradza ślady tradycji deuteronomicznej, S. Böhm, dz. cyt., 32.

⁵⁰ Jr 23,7—8 nie pochodzi od proroka Jeremiasza, S. Böhm, dz. cyt., 37.

w Iz 42,10; 43,6; 48,20; 49,4. Z powyższego wynika, że Jr 31,8 przez wyrażenie „z krańców ziemi” zależny jest od języka Jeremiaszowego⁵¹, treściowo pozostaje jednak w styczności z Deuteroizajaszem.

Po relacji na temat zebrania z krańców ziemi następuje opis zasięgu tego przedsięwzięcia. Autor w. 8 wymienia najpierw niewidomych i chromych, którzy wezmą udział w zebraniu. Zarówno słowo *'iwwer* (niewidomy), jak i *pisseh* (chromy) występują tylko w naszym tekście w całej Księdze Jeremiasza. „Niewidomy” znajduje się często w Starym Testamencie u Deuteroizajasza (por. Iz 42,7.16.18.19.19; 43,8). Dwa teksty zasługują na szczególną uwagę: Iz 42,7 mówi o zadaniu sługi Bożego otwarcia niewidomym oczu. W Iz 42,16 Jahwe sam prowadzi niewidomych. U Iz 35,5—6 — tekście pokrewnym prorocत्वu Deuteroizajasza⁵² — zostają uzdrowieni niewidomi, głusi, chromi i niemi. Podobnie mówi Iz 29,18 (tekst z czasów hellenizmu)⁵³ o uzdrowieniu głuchych i niewidomych w okresie eschatologicznym. Słowo „chromy” spotykamy tylko jeden raz w Księdze Jeremiasza, to znaczy w naszym tekście. Nie spotykamy go też u Deuteroizajasza, jak i w Księdze Ezechiela. Iz 33, 23 (tekst z czasów hellenizmu)⁵⁴ zapowiada chromym koniec kalectwa. Jak już wyżej wspomniano w Iz 35,5—6, cierpiący — między innymi niewidomi i chromi — zostaną uzdrowieni w okresie zbawczym. Nasz tekst (Jr 31,8) nie mówi o uzdrowieniu niewidomych i chromych; chce tylko przedstawić wielkość zebrania.

Z powyższej analizy wynika, że autor w. 8 przejął orędzie Deuteroizajaszowe z Iz 42,7, a przede wszystkim z Iz 42,16 w ten sposób, że „umieścił” niewidomych w czasie drugiego Wyjścia (bez uzdrowienia). Ponieważ często w Starym Testamencie niewidomi występują wspólnie z chromymi (por. Kpł 21,18; Pwt 15,21 i inne), z tego względu „umieszczono” także i w naszym tekście chromych obok niewidomych. Późny tekst Iz 35,5—6 dodał uzdrowienie niewidomych i chromych w czasie drugiego Wyjścia. Iz 29,18 i 33,23 mówią — bez wzmianki o drugim Wyjściu — o uzdrowieniu niewidomych w czasie eschatologicznym.

Po niewidomych i chromych wlicza w. 8 także brzemiennie kobiety i młode matki. W Księdze Jeremiasza spotykamy słowo *hara'* dwa razy. Oprócz naszego tekstu wymienić należy jeszcze Jr 20,17. W wyznaniach Jeremiasza (Jr 20,7—18) mamy życzenie proroka, by łono jego matki pozostało na wieki brzemiennie. Zarówno kobiety brzemiennie, jak i matki z niemowlętami są znakiem płodności. One to wydatnie uwypuklają wielkość zebrania. Dlatego też ostatnie wyrażenie w w. 8 brzmi: „powracają wielką gromadą”.

⁵¹ Ową „wierność” językową spotykamy także w Jr 23,3; 29,14; 32,37 i inne.

⁵² Por. O. Kaiser, *dz. cyt.* (przypis 19), 280.

⁵³ Por. O. Kaiser, *dz. cyt.* (przypis 19), 222.

⁵⁴ Por. O. Kaiser, *dz. cyt.* (przypis 19), 271.

Podobne wielkie zebranie opisują teksty Iz 43,5—6; 49,12.18—21 i inne⁵⁵. Księga Ezechiela mówi o płodności ludzi, zwierząt, ziaren, drzew i owoców po powrocie do ojczyzny (Ez 36,10.11.29.30). Inne teksty traktujące ten sam temat płodności, względnie przedstawiające wielkość zebrania są zależne, pod względem językowym i treści, od Deuterioizajasza i Ezechiela.⁵⁶ Ostatnie wyrażenie w w. 8⁵⁷ stanowi podsumowanie całej „listy” powracających (niewidomi, chromi, kobiety brzemiennie i młode matki), która wyraża wielkość zebrania. Słowo *qahal* występuje cztery razy w Księdze Jeremiasza: 26,17; 31,8; 44,15; 50,9. Jr 26,17 należy do opowiadania Barucha⁵⁸; według I. Meyera Jr 26,17—24 został przerobiony w duchu szkoły deuteronomickiej⁵⁹. Jr 44,15b stanowi głosę⁶⁰, a Jr 50,9 mówi o „gromadzie wielkich narodów”. Ponadto rozdziały 50—51 nie pochodzą od proroka Jeremiasza⁶¹. Termin *qahal* oznacza według L. Rosta „wszystkich męskich pełnoprawnych obywateli”⁶². W naszym tekście mamy do czynienia z tzw. rozszerzeniem pojęciowym. Nie chodzi tutaj tylko o „wszystkich męskich pełnoprawnych obywateli”, ale *qahal* oznacza również niewidomych, chromych, brzemiennie kobiety i młode matki. Takie rozszerzenie pojęciowe dokonało się najwcześniej w VI w. przed n. Chr., jeśli nie w późniejszym okresie⁶³. Za tym przemawiają następujące teksty: Joz 8,35 (dtr); 1 Krl 8,14.14.22.55 (dtr)⁶⁴; Jr 44,15⁵⁶; Ezd 10,1; Ne 8,2 i inne⁶⁶.

Wybawieni idą płacząc, to znaczy ze łzami radości⁶⁷. Nie mamy drugiej podobnej relacji w Księdze Jeremiasza. Pod względem językowym nasz tekst jest pokrewny Jr 3,12. Tutaj mamy nie tylko *beki*; ale także *tahanun*. Lecz płacz w Jr 3,21 nie jest wyrazem radości. W Jr 31,15—16 nawołuje prorok do zaprzestania płaczu, ponieważ powrót z kraju nieprzyjacielskiego rychło nastąpi⁶⁸. Jr 9,9 stanowi wezwanie Boże do narzekania nad krajem. „Prawdziwy”

⁵⁵ Por. N. Mendeki, *dz. cyt.* (przypis 39), 155—158.

⁵⁶ Por. Iz 11,11—12; Jr 23,3; Mi 2,12; Za 10,8.10. Odnośnie Jr 23,3 por. N. Mendeki, *dz. cyt.* (przypis 37), 102; odnośnie Mi 2,12 por. N. Mendeki, *Problem zależności literackiej Mi 2,12*, RBL 35 (1982) 431—434.

⁵⁷ „Oto” odnosi się do w. 9.

⁵⁸ Por. W. Rudolph, *dz. cyt.* (przypis 10), 169.

⁵⁹ Por. I. Meyer, *Jeremia und die falschen Propheten*, Freiburg 1977, 15—45; temu sprzeciwia się W. Thiel, *dz. cyt.*, 4, przypis 8.

⁶⁰ W. Rudolph, *dz. cyt.* (przypis 10), 260.

⁶¹ A. Weiser, *dz. cyt.*, 426.

⁶² L. Rost, *Die Vorstufen von Kirche und Synagoge im Alten Testament*, Stuttgart 1938, 31.

⁶³ S. Böhmer, *dz. cyt.*, 67—68.

⁶⁴ H.-P. Müller, *qāhāl Versammlung*, w: THAT II, 609—619, szczeg. 615.

⁶⁵ „Wielką gromadą” w Jr 44,15 jest głosa, W. Rudolph, *dz. cyt.* (przypis 10), 260.

⁶⁶ Por. H.-P. Müller, *dz. cyt.* (przypis 64), 617.

⁶⁷ W. Rudolph, *dz. cyt.* (przypis 10), 195.

⁶⁸ Jr 31,15—17 może pochodzić od Jeremiasza, S. Böhmer, *dz. cyt.*, 52.

placz spotykamy jeszcze w urywku skierowanym przeciwko Moabowi (Jr 48,1—47) w Jr 48,5,32. „Idą płacząc” jest wyrazem radości. Tej radości domaga się od narodu anonimowy autor w. 7. Jak już wyżej wspomniano w. 7 został ukształtowany językowo i treściowo pod wpływem Deuteroizajasza.

Wybawieni idą nie osamotnieni — prowadzi ich Jahwe. Czasownik *jbl* Hi występuje tylko jeden raz w Księdze Jeremiasza, to znaczy w naszym tekście. Prowadzenie narodu przez Jahwe należy do oredzia Deuteroizajaszowego (por. Iz 40,11; 48,21; 49,10 i inne). Ponadto mamy u Iz 49,10 czasownik *jbl* Ho stojący paralelnie do *jz' Q* („macie wyjść z weselem i w pokoju was przyprowadzę”).

Jahwe prowadzi naród pocieszając go⁶⁹. Całe oredzie deuteroizaszowe jest według Iz 40,1 pocieszeniem dla narodu.

Pan prowadzi wybawionych do doliny potoku, która wypełniona jest wodą. Tę relację spotykamy w całej Księdze Jeremiasza jedynie w naszym tekście. „Prowadzenie do wód” należy do oredzia Deuteroizajaszowego. Iz 49,10 używa wyrażenia *mabu'ej majim*, które występuje jedynie dwukrotnie w Starym Testamencie; drugi tekst, to również Iz 35,7 (por. Koh 12,6). Należy zwrócić uwagę przy tym, że w następnym wierszu (Iz 49,11) — jak i w naszym tekście Jr 31,9 — mowa jest o równaniu drogi. To znaczy, że tok myślowy w obydwu tekstach jest jednakowy. Według Iz 48,21 Izraelici nie cierpieli z powodu braku wody w czasie pierwszego Wyjścia, ponieważ Jahwe kazał wytrysnąć wodzie ze skały (Wj 17,6). W czasie drugiego Wyjścia będą płynąć potoki na pustyni, aby zaspokoić pragnienie wybranego narodu (Iz 43,19—20). Dzięki wodzie pustynia zamieni się w żyzny kraj (Iz 41,18—19). Duch Boży zostanie wylany nie tylko na pustynię (Iz 44,3), ale przede wszystkim na ludzi, by spowodować ich płodność (Iz 44,3—4).

Prowadzenie narodu do strumieni wodnych w Jr 31,9 dokonuje się na równej drodze. O równaniu drogi mówi Iz 40,3—4. W czasie pierwszego Wyjścia Bóg uczynił drogę pomiędzy wodami morskimi (Wj 14,22; por. też Iz 43,16). W czasie drugiego Wyjścia Bóg uczyni drogę przez pustynię (Iz 43,19; 49,9). Droga ta będzie oczyszczona nie tylko z nieczystych i niemądrych osób, ale także z lwów i innych dzikich zwierząt (Iz 35,8—9).

Na równej drodze wybawieni nie upadną (= nie potkną się). Czasownik *kszl* Ni występuje 4 razy w Księdze Jeremiasza. Ale tylko w naszym tekście czasownik ten zostaje użyty w powiązaniu z drugim Wyjściem⁷⁰. Deuteroizasz posługuje się tym czasownikiem jeden jedyny raz w Iz 40,30. Mówi on o drodze dla wyzwolenców, nie wyciągając z tego logicznej konsekwencji, że wyzwolenci nie potkną się na tak wspianiałej drodze. Autor naszego tekstu wyraził tę myśl

⁶⁹ Por. przypis 13.

⁷⁰ W Jr 6,15 (por. Jr 8,12) upadną kapłani i prorocy, w Jr 20,11 prześladowcy.

prawdopodobnie przy użyciu Iz 63,13. Wiersze 11—14 są wspomnieniem pierwszego Wyjścia, w czasie którego wybawieni kroczyli przez Morze po twardym (tzn. mocnym) gruncie: „który ich prowadził przez morskie głębiny jak konia na stepie, tak że się nie potknęli” (w. 13—14).

Ostatnia relacja wiersza 9 jest formułą adopcyjną⁷¹: „jestem bowiem ojcem dla Izraela, a Efraim jest moim (synem) pierworodnym”. Ten obraz „ojca—syna” spotykamy w autentycznych tekstach Jeremiaszowych (dla przykładu Jr 3,19; 4,22; 31,20 i inne), jak i w późniejszym tekście Jr 3,14 nn. Poza tym znajduje się ów obraz w Wj 4,22; Oz 11,1; u Deuteroizajasza i Tritoizajasza (Iz 43,6—7; por. też 43,15.21; 44,2.21.24; 45,10—11; 63,16; 64,7) i u Malachiasza (Ml 1,6; 3,17; por. też 2,10). Z powyższego wynika, że obrazowa mowa „ojciec—syn” może pochodzić od Jeremiasza, jak i z okresu niewoli babilońskiej.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że wezwanie do radości i jej motyw w w. 7 ukształtowany został według wzoru Deuteroizajaszowego. Szczególnie blisko stają temu wezwaniu do radości teksty Iz 42,11; 44,23; 54,1, a motywowi radości teksty Iz 44,23; 48,20; 52,9. Autor w. 7 posłużył się też językiem psalmów (*hll Pi*), którego używa też Deuteroizajasz. Bliskość treściowa z Iz 60—62 pokazuje się w oznaczeniu Izraela jako „głowy narodów”. W obietnicy zebrania w w. 8 wykazano, że autor tego tekstu usiłował dopasować własne słownictwo do języka Jeremiaszowego. Z drugiej strony treściowo uległ wpływom Deuteroizajasza. To widzimy na przykładzie takich wyrażeń jak: „północ”, „krańce ziemi”, a także w użyciu czasownika *bo' Hi*. Przy tym czasowniku nie wykluczony jest też wpływ Ezechiela.

Przedstawienie nowego Wyjścia w w. 8—9 „uległo” wpływom Deuteroizajaszowym: Jahwe prowadzi rozproszonych (Iz 40,11; 48,21; 49,10) na równej drodze (Iz 40,3—4; 43,19; 49,9; por. też Iz 35,8—9) do strumieni wodnych (Iz 49,10—11). „Nie potkną się na niej” — logiczna konsekwencja prowadzenia po równej drodze została stworzona przez redaktora tekstu. Redaktor ów posłużył się też własnym słownictwem w „kroczeniu ze łzami radości” i w pocieszeniu przez Jahwe, co w gruncie rzeczy odpowiada orędziu Deuteroizajaszowemu. Jedynie formuła adopcyjna może pochodzić od Jeremiasza albo z okresu wygnania.

Jer 31,7—9 — BERÜHRUNGEN MIT DER BOTSCHAFT DEUTEROJESAJAS?

Die Kapitel 30 und 31 des Buches Jeremia sind eine Sammlung verschiedener Prophetenworte. Die redaktionelle Arbeit ist an den Spannungen und störenden Wiederholungen im Text deutlich zu erkennen. In welchem Um-

⁷¹ Por. S. Böhmer, *dz. cyt.*, 66; por. też J. Schreiner, *dz. cyt.*, 182—183.

fang die Sammlung echte jeremianische Worte enthält, kann nicht mit Sicherheit entschieden werden. Während manche Forscher hier überhaupt kein echtes Jeremiawort zu finden glauben, führen andere zumindest einige Teile dieser Sammlung auf den Propheten Jeremia zurück. Bis heute gibt es also keine befriedigende Lösung. In seiner Arbeit über die Kapitel 30—31 legt S. Böhmer eine neue Theorie vor. Aus dieser Untersuchung geht hervor, daß aller Wahrscheinlichkeit nach nur die Sprüche Jer 30,12—15.23—24 und 31,2—6.15—20 vom Propheten stammen. Was der Prophet in knappen Worten verkündet, wird in den nachjeremianischen Heilsworten breit entfaltet. Diese Texte sind zum großen Teil deuteronomistisch geprägt. Sie knüpfen zwar an die ursprünglichen Heilsweissagungen an, bereichern diese aber theologisch noch mit deuteronomistischem Gedankengut. Daneben meint S. Böhmer, auch noch nichtdeuteronomistische bzw. nachdeuteronomistische Worte in den Kapiteln 30—31 finden zu können. W. Thiel sieht in Jer 30,4—31,23 eine Sammlung, die durch den deuteronomistischen Rahmen (Jer 30,1—3 und Jer 31,27f) begrenzt ist. In dieser Sammlung sind kaum deuteronomistische Texte zu finden. Um welche Texte handelt es sich dann? Aus der Sammlung Jer 30,4—31,26 habe ich Jer 31,7—9 sprachlich analysiert. Aus der durchgeführten Untersuchung ergab sich, daß der Aufruf und die Begründung der Freude in V. 7 vorwiegend nach dem Vorbild von Deuterojesaja gebildet wurde. Besonders nahe stehen diesem Aufruf zur Freude die Texte Jes 42,11; 44,23; 54,1 und dem der Begründung der Freude die Texte Jes 44,23; 48,20; 52,9. Der Verfasser von V. 7 hat außerdem die Psalmsprache mit *hll* *Pl* benutzt, die aber auch Deuterojesaja verwendet. Die inhaltliche Nähe zu Jes 60—62 zeigt sich in der Bezeichnung Israels als „das Haupt der Völker“. Für die Verheißung der Sammlung in V. 8 wurde hingegen klar gezeigt, daß der Verfasser dieses Textes einerseits bemüht war, sich der jeremianischen Sprache möglichst anzupassen. Andererseits werden inhaltlich aber immer wieder Berührungen mit der Botschaft Deuterojesajas deutlich: vor allem in den beiden Ausdrücken „der Norden“ und „von den Enden der Erde“, aber wohl auch in der Verwendung des Verbs *bo' Hi*. Freilich ist bei diesem Verb auch der Einfluß von Ezechiel nicht auszuschließen.

Die Schilderung des neuen Exodus in V. 8—9 ist eindeutig unter deuterojesajanischem Einfluß entstanden: Jahwe führt die Zerstreuten (Jes 40,11; 48,21; 49,10) auf ebenem Weg (Jes 40,3—4; 43,19; 49,9; vgl. auch Jes 35,8—9) zu Wasserbächen (Jes 49,10—11). „Wo sie nicht straucheln“ — die logische Konsequenz der Führung auf einem ebenem Weg wurde vom Redaktor hinzugefügt. Zur Eigendarstellung des Redaktors gehört sowohl „das Gehen mit Freudentränen“ als auch die Tröstung durch Jahwe, was aber im Grunde genommen der frohen Trostbotschaft Deuterojesajas entspricht. Nur die Adoptionsformel könnte von Jeremia stammen, wohl aber auch aus der Exilzeit.